

KRZYSZTOF KOSIOR

Krótką historia buddyzmu w Europie

A Short History of Buddhism in Europe

Przedmiotem tego artykułu jest obecność buddyzmu jako swoistej praktyki religijnej w Europie. Dlatego nie będzie się tu wliczać ani komentować, skądinąd imponujących, osiągnięć zachodniej buddologii.¹ Dlatego poza nielicznymi wyjątkami nie będzie się tu też omawiać zachodnich interpretacji podstaw doktryny buddyjskiej.² Nie będzie się także rozwijać wątku buddyjskich inspiracji obecnych w zachodniej filozofii (np. u A. Schopenhauera w *Die Welt als Wille und Vorstellung* z lat 1818 i 1844), literaturze (M. Arnolda, *The Light of Asia* z roku 1879 czy H. Hessego *Siddhartha* z 1922) i sztuce (opery R. Wagnera *Tristan und Isolde*, 1855 i nieukończona *Die Sieger* czy „japońskie” obrazy V. van Gogha).

Ledwie wzmiankuje się tu o wielowiekowych kontaktach z kulturą buddyjską, począwszy od helleńskiego władcy Menandra z II w. p.n.e., rozmówcy mnicha Nāgaseny z klasycznego dzieła *Milindapañha* (*Pytania Menandra*), po-

¹ Zainteresowanych we wstępnym zapoznaniu się z nimi odsyłam do znakomitej monografii J. W. de Jonga, *A Brief History of Buddhist Studies in Europe and America*, Tokyo 1997.

² Godną polecenia rozprawą, dotyczącą pojmowania buddyjskiego celu soteriologicznego, jest książka G. R. Welbona, *Buddhist Nirvāna and Its Western Interpreters*, Chicago 1968.

przez XIII-wiecznych franciszkanów, papieskich posłów do tatarskich chanów – Giovanniego di Plano Carpini i Willema van Ruusbroec oraz kupców, braci Polo z najślawniejszym Markiem, urzędnikiem na dworze wielkiego chana Kubiłaja z prawie dwudziestoletnim stażem, po jezuickich misjonarzy, z największymi Franciszkiem Ksawerym (w latach 1549–1551 przebywał w Japonii), Matteo Riccim (lata 1582–1610 spędził w Chinach) i Ippolito Desiderim (w latach 1717–1721 pozostawał w Tybecie). Zdaje się najciekawszym, wprawdzie nieco paradoksalnym, ale dla rozwoju chrześcijańskiej duchowości pozytywnym efektem kulturalnej wymiany z buddyzmem było uświęcenie Buddy w osobie św. Jozafata.³

Żyjący na przełomie wieków X i XI mnich Eutymiusz z góry Athos przetłumaczył na grekę z ojczystego języka gruzińskiego tekst, który sam był przekładem z arabskiego, a opisywał dzieje dwóch chrześcijańskich świętych – Barlaama i Jozafata – rzekomo pochodzących z Indii. Historia pogańskiego księcia Jozafata, który wyrzekł się dóbr doczesnych i po nawróceniu przez ascetę Barlaama pędził świątobliwy, pustelniczy żywot, po przełożeniu na łacinę, a następnie na języki narodowe stała się na tyle popularna, że choć bez kanonizacji, trafił on do katolickiego kalendarza (współ z Barlaamem wspominany 17 XI), patronuje jednemu z kościołów w Palermo, a w okresie kontrreformacji jego przykład powoływano jako argument za, kwestionowaną przez reformatów, wartościowością kontemplacyjnego stylu życia.⁴ Podobieństwo żywota Jozafata do legendy o przyszłym Buddzie dostrzeżono dopiero w XVII wieku, a ostatecznie potwierdzono w drugiej połowie XIX wieku.⁵ Jego imię okazało się zniekształconym w wielokrotnym przekładzie sanskryckim terminem *bodhisattva*, oznaczającym oświeconą istotę, przyszłego Budę.

Szersze zainteresowanie buddyzmem w Europie pojawia się wraz z towarzyszącą praktyce kolonialnej odkrywaniem bogactwa kulturalnego dziedzictwa Wschodu. Ciekawość i podziw okazywane wobec wschodnich tradycji religijnych i filozoficznych, w sprzyjających okolicznościach romantycznego kwestionowania oświeceniowego racjonalizmu zaowocowały powstaniem w kulturze Zachodu zjawiska, które Friedrich Schlegel (1772–1829) nazwał w 1803 roku „orientalnym renesansem”. Współ z innymi romantykami Schlegel pragnął odrodzenia oryginalnej duchowości, o której informowały sanskryckie teksty.⁶

³ Ph. Almond, *The Buddha of Christendom: A Review of the Legend of Barlaam and Josaphat*, „Religious Studies”, vol. 23, 1987, nr 3, s. 406.

⁴ S. Batchelor, *The Awakening of the West. The Encounter of Buddhism and Western Culture*, London 1995², s. 32–34.

⁵ J. W. de Jong, *op. cit.*, s. 14.

⁶ O wpływie myśli indyjskiej na kulturę europejską traktują pozycje: R. Schwab, *La Renaissance Orientale*, Paris 1950 (*The Oriental Renaissance. Europe's Discovery of India and the East, 1680–1880*, New York 1984) i W. Halbfass, *Indien und Europa: Perspektiven ihrer geistigen Begegnung*, Basel–Stuttgart 1981 (*India and Europe. An Essay in Understanding*, New York 1988).

Za marzeniami i entuzjazmem artystów poszły rozwaga i wnikliwość ludzi nauki. Autorem pierwszego naukowego opracowania religii buddyjskiej był Eugène Burnouf (1801–1852). Swoje *L'Introduction à l'histoire du buddhisme indien* z 1844 roku napisał po zakończeniu pracy nad przekładem *Sutry Lotosu*.⁷ Chociaż opatrzył ten podstawowy mahajanistyczny tekst stosownymi uwagami, nie pozbył się obaw odnośnie do możliwości ogarnięcia jego treści, nawet przez ludzi wykształconych, bez uprzedniej znajomości idei, z których wyrasta. Ponieważ tłumacząc sanskryckie teksty buddyjskie, sam tę znajomość pozyskał, postanowił ją rozpowszechnić i to, co początkowo miało być tylko komentarzem do przekładu, stało się obszernym opracowaniem, a jednocześnie kamieniem milowym zachodniej buddologii. W odpowiedzi na inne, niż tylko poznawcze, potrzeby powstały książki, których autorami byli R. Spence Hardy (1803–1868) i Jules Barthélemy Saint-Hilaire (1805–1895). Napisane przez nich odpowiednio *A Manual of Buddhism: In Its Modern Development* z roku 1853 i *Le Bouddha et sa religion* z 1860 zawierały wyraźnie stronnicze przedstawienie buddyzmu, które miało na celu wywyższenie religii chrześcijańskiej.

Za symboliczną datę przełomu w recepcji myśli buddyjskiej na Zachodzie można przyjąć rok 1881. Wówczas to zbiegły się trzy wydarzenia, które w znacznej mierze przyczyniły się do ugruntowania obecności buddyzmu na Starym Kontynencie. Pierwsze z nich to powołanie do istnienia *Pāli Text Society* w Londynie, którego celem statutowym było krytyczne opracowywanie tekstów buddyjskich zachowanych w języku palijskim oraz ich wydawanie i rozpowszechnianie zarówno w oryginale, ale po transliteracji łacińskiej, jak też w przekładach angielskich. Założycielem tego działającego po dziś dzień towarzystwa był angielski orientalista Thomas W. Rhys Davids (1843–1922). Entuzjastą therawady [palijskie *therāvada*; droga starszych (świadców nauczania Buddy)], czyli buddyzmu południowego i jego kanonicznego języka, stał się on podczas ośmioletniego pobytu na Cejlonie (1864–1872) w charakterze cywilnego urzędnika służby kolonialnej. Jeszcze przed założeniem Towarzystwa dał wyraz swojej fascynacji w opartej na źródłach palijskich, opublikowanej w 1877 roku książce zatytułowanej *Buddhism, being a sketch of the life and teaching of Gautama the Buddha*. Drugim z trzech sygnalizowanych wydarzeń z roku 1881 było wydanie monografii Hermanna Oldenberga (1854–1920) *Buddha: Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde*.⁸ To dzieło, opierające się także na źródłach palijskich, osiągnęło niebywały sukces czytelniczy i przez dłuższy czas uchodziło za miarodajny wykład buddyzmu.⁹ Wydarzenie trzecie to edycja *A Buddhist Catechism* autorstwa Henry Steels Olcott (1832–1907), w którym ten emerytowany puł-

⁷ *Saddharmapundarika Sūtra*.

⁸ *Życie, nauczanie i wspólnota Buddy*, przekł. I. Kania, Kraków 1994.

⁹ Do dziś jest dostępne w ofercie zasłużonego, działającego od 1903 r. wydawnictwa indologicznego Motilal Banarsidass z Delhi.

kownik armii amerykańskiej a zarazem współzałożyciel Towarzystwa Teozoficznego (1875) w trzystu osiemdziesięciu sześciu pytaniach i odpowiedziach w przystępny sposób wyjaśnia podstawy południowego buddyzmu. W zamyśle autora jego praca miała w pierwszym rzędzie przysłużyć się dziełu odrodzenia religii buddyjskiej na Cejlonie i pośrednio przyczynić się do społecznej i politycznej emancypacji jego ludności. Niejako przy okazji spowodowała wzrost zainteresowania tą religią na Zachodzie, i to do tego stopnia, że w kilku przypadkach zaowocowało ono decyzją o konwersji. Tacy nawróceni przez namysł nad lekturą buddyści pojawili się już na początku lat 80. XIX wieku.¹⁰ Do powiększenia się ich liczby przyczynił się kolejny, wydany w 1888 roku *Buddhistischer Katechismus...*¹¹ autorstwa Friedricha Zimmermanna (1851–1917), piszącego pod pseudonimem Subhadra Bhikschu. W tej pracy buddyzm, sławiony za brak dogmatów, zgodność doktryny z prawami nauki i głębię duchowości, został przeciwstawiony krytykowanemu na wzór nietzscheański chrześcijaństwu.

Przechodzenie na buddyzm dokonywało się dwutorowo. Pierwszą, nieliczną grupę europejskich buddystów stanowili mnisi ordynowani w krajach Azji Południowo-Wschodniej. Pierwszym z nich był Gordon Douglas, który przyjął mniśią szatę w 1899 roku na Cejlonie. Nosił królewskie imię Aśoka. Poza tym informacje na jego temat nie dość, że są skąpe, to jeszcze rozbieżne. Prawdopodobnie zmarł w 1905 roku w Birmie.¹² Nie brakuje za to informacji o kolejnym brytyjskim mnichu, którym był Allan Bennett McGregor (1872–1923), ordynowany w 1901 roku w Birmie jako Ananda Metteyya.¹³ Przed wstąpieniem do zakonu zajmował się okultyzmem, pozostawał w zażyłych stosunkach z Aleisterem Crowleyem (1875–1947). Ten ezoteryk, uważany za jednego z twórców współczesnego satanizmu¹⁴, sfinansował podróż przyjaciela do Indochin i, zainteresowany jego postępami na drodze wskazanej przez Budę, utrzymywał z nim stałą łączność. W kwietniu 1908 roku Ananda Metteyya w towarzystwie trojga Birmańczyków przybył z misją do Anglii.¹⁵ Jego przyjazd został zorganizowany przez założone w listopadzie roku poprzedniego The

¹⁰ M. Baumann, *Creating a European Path to Nirvāna: Historical and Contemporary Developments of Buddhism in Europe*, „Journal of Contemporary Religion”, vol. 10, 1995, nr 1, s. 57.

¹¹ *Buddhistischer Katechismus zur Einführung in die Lehre des Buddha Gotamo. Nach den heiligen Schriften der südlichen Buddhisten zum Gebrauch für Europäer zusammengestellt und Anmerkungen versehen von Subhadra Bhikschu.*

¹² S. Batchelor, *op. cit.*, s. 41.

¹³ E. J. Harris, *Ananda Metteyya. The First British Emissary of Buddhism*, Kandy 1998.

¹⁴ C. V. Manzanares, *Prekursorzy Nowej Ery. Mały słownik*, przekł. E. Burska, Warszawa 1994, s. 36.

¹⁵ Pierwszym misjonarzem buddyjskim w Wielkiej Brytanii był przybyły w 1893 roku syngaleski odnowiciel buddyzmu Anāgarika Dharmapāla (Don David Hewavitarne; 1864–1933). W ciągu pięciomiesięcznego pobytu nawiązał kontakty z T. W. Rhys Davidsem, E. Arnoldem i brytyjskimi teozofami.

Buddhist Society of Great Britain and Ireland, grupujące sympatyków i znawców buddyzmu z Rhys Davidsem na czele.

Sukces misji był połowiczny, gdyż misjonarz okazał się nadto egzotyczny, a przez to kłopotliwy. Przesadnie trzymał się mniszej dyscypliny: nie przyjmował pieniędzy, nie jadł po południu i nie chciał wypoczywać w domu, w którym przebywała kobieta. Jego jaskrawa szata wzbudzała niezdrowe zainteresowanie. A nade wszystko, występując publicznie, nie potrafił porwać słuchaczy. Dodatkowo męczyły go ataki astmy. Po powrocie do Birmy jego stan zdrowia stale się pogarszał. Dlatego planowana i kilkakrotnie przekładana kolejna misja nie doszła do skutku. Co gorsza, postępująca choroba sprawiła, że w 1914 roku zwrócił mniszą szatę i powrócił do Anglii. Postępujący ubytek zdrowia sprawił, że udzielał się coraz mniej i z czasem popadł w zapomnienie.¹⁶

Kolejnym europejskim mnichem został niemiecki muzyk Anton W. F. Güth (1878–1957), ordynowany w 1904 roku w Birmie jako Nyānatiloka. Nyānatiloka zasłynął jako badacz i popularyzator therawady, tłumacz licznych tekstów z palijskiego, założyciel klasztoru The Island Hermitage w Polgasduwie na południu Cejlonu (1911).¹⁷ Był także pierwszym europejskim mnichem, który przyjmował do wspólnoty zakonnej kandydatów pochodzących z Europy. Najpierw byli to: szkocki ateista, którego odmieniła lektura artykułu Anandy Metteyyi, F. J. McKechnie (1871–1950) i niemiecki księgarz Walter Markgraf (zm. 1915), ordynowani w 1907 roku w Birmie jako Silācāra i Sāmanero Dhammanusari, a następnie niemiecki malarz Bartel Bauer (1887–1940), obdarowany imieniem zakonnym Kondañño w 1910 roku w Lozannie, podczas podróży Nyānatiloki do Europy i Północnej Afryki.

Drugą, liczniejszą niż garstka mnichów grupą buddystów byli wyznawcy świeccy. Ponieważ brakowało klasztorów, które w tradycyjnych społecznościach są ośrodkami skupiającymi świecką część sanghy (buddyjskiej wspólnoty), zrzeszali się w towarzystwach, powoływanych z myślą o przyszłej instytucjonalizacji ich wyznania. Pierwszym takim, pozbawionym jakiegokolwiek afiliacji z azjatycką sanghą, towarzystwem, którego członkowie uważali się jednak za buddystów, było założone w 1903 roku przez indologa Karla Seidenstücker (1876–1936)¹⁸ w Lipsku Buddhistische Missionsverein für Deutschland. Towarzystwo, w 1906 roku przemianowane na Buddhistische Gesellschaft für Deutschland, prowadziło działalność odczytową i wydawniczą w celu pozyskania sympatyków buddyzmu wśród wykształconych warstw społeczeństwa. W roku 1921 Seidenstücker i sędzia Georg Grimm (1868–1945)¹⁹ założyli w Mona-

¹⁶ E. J. Harris, *op. cit.*, s. 11 n.

¹⁷ H. Hecker, *Lebensbilder deutscher Buddhisten. Ein bio-bibliographisches Handbuch*, t. 1, Konstanz 1996² (1990¹), s. 58–65.

¹⁸ *Ibid.*, s. 156–160.

¹⁹ *Ibid.*, s. 38–41.

chium Buddhistische Gemeinde für Deutschland, której członkowie już spełniali formalne wymogi stawiane buddyjskim świeckim, a mianowicie manifestowali przywiązanie do buddyjskich „trzech klejnotów”, czyli Buddy, dharmy (jego nauki) i sanghy oraz zobowiązywali się do przestrzegania pięciu wskazań przeznaczonych dla świeckich wyznawców. Grimm, samouk w zakresie palijskiego i interpretator pism kanonicznych, doszedł do wniosku, iż fenomenalistyczna i impersonalistyczna doktryna therawady jest późniejszym zniekształceniem oryginalnej nauki Buddy. Dając wyraz swemu przeświadczeniu, w tajemnicy przed nazistowską władzą, wspólnie z grupą przyjaciół zawiązał w 1935 roku Altbuddhistische Gemeinde z siedzibą w swym domu w Utting am Ammersee.

Zagorzałym polemistą Grimma, wiernym pryncypiom therawady, był Paul Dahlke (1865–1928).²⁰ W roku 1924 ten żyjący jak buddyjski mnich berliński lekarz ufundował Das Buddhistisches Haus pierwszy ośrodek buddyjski z prawdziwego zdarzenia w Europie. Od roku 1952 kompleks, obejmujący budynek podzielony na część mieszkalną, bibliotekę i klasztorne piętro, połączoną z nim świątynią oraz nieodległą pustelnię, należy do Lankijskiego Towarzystwa Misyjnego i jest użytkowany przez syngaleskich mnichów, przybywających do Berlina w celu szerzenia posłania Buddy.

Osobą przypominającą Dahlkego i Grimma w zabiegach o powodzenie buddyzmu w Europie był londyński adwokat Christmas Humphreys (1901–1983).²¹ Działając w Towarzystwie Teozoficznym, założył w 1924 roku The Buddhist Lodge of the Theosophical Society. W tym samym roku upadło powołane do wspierania misji Anandy Metteyyi The Buddhist Society of Great Britain and Ireland. Łoża przejęła spuściznę po nim po usamodzielnieniu się w 1926 roku. Rok wcześniej w jej siedzibie otwarto pokój świątynny, w którym w dniu pełni majowej po raz pierwszy obchodzono *Vesak*, największe święto wyznawców therawady, upamiętniające narodziny przyszłego Buddy, oświecenie (osiągnięcie stanu Buddy) i rozstanie się ze światem. W roku 1943 The Buddhist Lodge stała się The Buddhist Society, a jej organ Buddhism in England zmienił się w The Middle Way, pismo wciąż bardzo wpływowe.

Przebywający w latach 1925–1927 w Anglii Anāgarika Dharmapāla²² założył w 1926 roku filię powołanego przez siebie Mahā Bodhi Society (1891) i doprowadził do powstania klasztoru (*vihāra*) w Londynie (1928). Syngalescy mnisi przebywali w nim od założenia do roku 1940. Ponowne otwarcie wihary miało miejsce w roku 1954.

W pierwszym okresie recepcji buddyzmu (około 1880–1930) w Europie dominowała therawada, odmiana buddyzmu od języka kanonu pism zwanego „palij-

²⁰ *Ibid.*, s. 1–3.

²¹ *The Middle Way*, vol. 58 (Aug. 1983), nr 2; wydanie specjalne, upamiętniające Ch. Humphreysa.

²² Zob. przypis 15.

skim”, a z racji zasięgu „południowym”. W opinii większości buddologów jest ona najbliższa buddyzmowi pierwotnemu. Jednocześnie jest najbardziej odległa od chrześcijaństwa, cel religijny bowiem osiąga się w niej niemal wyłącznie w drodze indywidualnego wysiłku. Nieobecność transcendentnego Boga, wysokie wymagania moralne oraz umożliwiająca weryfikację poczynionych postępów empiryczność, a także racjonalność doktryny²³ wyznaczały krąg osób potencjalnie zainteresowanych. Poza nielicznymi naukowcami i entuzjastami samodzielnie zgłębiającymi teksty palijskie, buddyzm przyciągał na ogół osoby lepiej wykształcone, cechujące się autonomią działania, a także krytyków chrześcijaństwa, byłych zwolenników okultyzmu i spirytualizmu, rozczarowanych po okresie zaangażowania w tę działalność, oraz romantyków i tradycjonalistów, dostrzegających w wypełnianiu starożytnego posłania Buddy szansę na odrodzenie się zagubionych w wydłużającym się o blisko 20 lat fin de siècle’u wysokich standardów kultury europejskiej. Dość liczną grupę pośród europejskich, w szczególności niemieckich buddystów stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego.²⁴

Po blisko pięćdziesięcioletnim „panowaniu” therawady pojawiły się w Europie dalekowschodnia mahajana (*mahāyāna*), czyli buddyzm wschodni oraz tybetańska wadžrajana (*vajrayāna*), czyli buddyzm północny. Przybycie tej pierwszej zwiastował w 1928 roku reformator buddyzmu w republikańskich Chinach Tai Hsü (1890–1947) z Nankinu. W odpowiedzi na jego apel o powołanie niesekularskiego europejskiego instytutu studiów buddyjskich w następnym roku powstało w Paryżu towarzystwo Les Amis du Bouddhisme. Przewodziła mu zamożna Amerykanka Grace Constant de Lonsbery (1876–1964), a jego głównym zadaniem było oddzielenie autentycznej myśli Wschodu od koncepcji teozoficznych.²⁵

Pierwszym europejskim mnichem buddyjskim przyjętym do wspólnoty w Chinach był, pochodzący z Węgier i posiadający wcześniejsze doświadczenia z buddyzmem południowym i tybetańskim, podróżnik Ignacz Trebitsch (1879–1943).²⁶ Ordynowany w 1932 roku jako Chao Kung, wiosną następnego roku przybył do Europy z serią odczytów. Przyjęto je z entuzjazmem, a kilkanaście osób spośród słuchaczy postanowiło kandydować do stanu mniszego. W listopadzie 1933 roku dwunastka jego „wychowanków” z Francji, Włoch i Niemiec wespół ze stu pięćdziesięcioma Chińczykami została ordynowana w klasztorze Ch’i-hsia Shan pod Nankinem. Najbardziej zasłużonym dla europejskiego buddyzmu członkiem tej grupy był Tao Chün, wcześniej berliński bankier Martin Stein-

²³ Najbardziej znane dzieło G. Grimma jest zatytułowane *Die Lehre des Buddha, die Religion der Vernunft*.

²⁴ M. Baumann, *Deutsche Buddhisten. Geschichte und Gemeinschaften*, Marburg 1995² (Hannover 1993¹), s. 240–242.

²⁵ S. Batchelor, *op. cit.*, s. 319.

²⁶ H. Hecker, *op. cit.*, t. 2, Konstanz 1992, s. 265–270.

ke (1882–1966).²⁷ Był organizatorem i przewodniczącym drugiego z kolei Kongresu Buddyjskiego, który odbył się we wrześniu 1935 roku w Londynie (pierwszy zorganizowano rok wcześniej w Berlinie). W roku 1937 postawił w Poczdamie drewniany dom, zamieszkiwany przez członków założonej przezeń Buddhistische Gemeinde.

W lipcu 1935 roku uczestnicy londyńskiego The World Congress of Faiths mieli okazję wysłuchać wykładu D. T. Suzukiego (1870–1966), czczonego dziś jako „Człowieka, który przyniósł zen Zachodowi”.²⁸ Wrażenie musiało być ogromne, część bowiem członków The Buddhist Lodge z przewodniczącym Humphreyssem na czele uznała zen za bardziej atrakcyjny od dotychczas wyznawanej therawady. Najwybitniejszym przedstawicielem tej grupy został wówczas dwudziestoletni, w przyszłości wybitny popularyzator myśli Wschodu i prorok ruchu kontrkultury końca lat 60. XX wieku Alan W. Watts (1915–1973). W roku 1936 wydał pierwszą ze swych licznych książek *The Spirit of Zen*.

Okres wielkiego zainteresowania zenem, tzw. „Zen boom”²⁹, na Zachodzie przypadł na koniec lat 60. i lata 70. XX wieku. Następną dekadą należała do tybetańskiej wadźrajany. Naukowe badania tybetologiczne rozpoczął ponad półtora wieku wcześniej Alexander (Sándor) Csoma de Kőrös (Körösi; 1784–1842), węgierski uczoney zainteresowany odszukaniem ojczyzny Hunów, bez powodzenia starający się dotrzeć do Lhasy. W niczym niepotwierdzonej opinii części zachodnich badaczy trudno dostępna stolica Tybetu uchodziła za znakomity ośrodek naukowy, swoiste akademickie Eldorado.³⁰ W roku 1922 wyruszyła z Anglii do Tybetu ekspedycja z zamiarem złożenia hołdu XIII Dalajlamie i uzyskania jego zgody na studia buddyjskie w Lhasie. Wyprawa zakończyła się niepowodzeniem. Do Lhasy miał dotrzeć w przebraniu tylko jeden z jej uczestników, były wykładowca Uniwersytetu Londyńskiego G. Montgomery McGovern. Nie jest wszakże pewne, czy do tego doszło.³¹ Inny z uczestników Frederic Fletcher (1879–1950) przyjął niższą ordynację w klasztorze tradycji Gelug w południowym Shigatse i w ten sposób prawdopodobnie został pierwszym zachodnim mnichem tybetańskiej wadźrajany. Być może, i to o wiele lat, wyprzedził go Litwin Kunigaikštis Gedyminas, ale wiadomość o jego dziesięcioletnim pobycie w klasztorze Ganden nieopodal Lhasy w połowie XIX wieku pochodzi z drugiej ręki, bo od ucznia jego ucznia Łotysza Karlisa A. Tennisona (1873–1962).³² Fletcher zetknął się z buddyzmem jeszcze w latach 90. XIX wie-

²⁷ *Ibid.*, t. 1, s. 184–187.

²⁸ J. Snelling, *The Buddhist Handbook*, Rochester, Vermont 1991, s. 201.

²⁹ M. Baumann, *Creating...* s. 60.

³⁰ G. R. Welbon, *op. cit.*, s. 43.

³¹ J. Snelling, *op. cit.*, s. 199.

³² S. Batchelor, *op. cit.*, s. 291–292; uczniem Tennisona, od którego pochodzi ta wiadomość był Friedrich V. Lustig (1912–1989).

ku na Cejlonie. W czasie I wojny światowej dosłużył się stopnia majora, ale doświadczywszy jej okrucieństw, podjął decyzję o wstąpieniu do zakonu. Do nowicjatu wstąpił w Tybecie, ale wyższą ordynację przyjął już na Cejlonie w 1924 roku. Swoją przychylną wobec odmiennych tradycji buddyzmu demonstrował, wybierając dla siebie „ekumeniczne” imię zakonne Dorje Prajñānanda.

W roku 1924 dotarła do Lhasy w przebraniu Alexandra David-Neel (1869–1969). Niestrudzona podróżniczka i popularyzatorka kultury tybetańskiej niemal całe dorosłe życie poświęciła wypełnianiu powołania, które odkryła w wieku dwudziestu trzech lat podczas prywatnych studiów nad religią Wschodu w paryskim Musée Guimet.³³ Napisała szereg książek. Niestety, zaprezentowała w nich nazbyt twórcze ujęcie buddyzmu.

Kolejnym wybitnym popularyzatorem buddyzmu tybetańskiego był Lama Anagārika Govinda (Ernst L. Hoffmann; 1898–1985).³⁴ Niższą ordynację otrzymał z rąk Nyānatiloki w 1928 roku na Śri Lance. W roku 1931 przez kilka tygodni przebywał w towarzystwie lamy Tomo Geshé Rinpoché (1864–1936). Ta znajomość zdecydowała o konwersji Anagāriki w obrębie buddyzmu. Angażująca wyobraźnię wadźrajana zdawała się lepiej spełniać jego oczekiwania niż scholastyczna therawada. W roku 1933 na polecenie Tomo Geshé założył w Północnych Indiach, w zamyśle panbuddyjski, zakon Arya Maitreya Mandala. W październiku 1952 roku wyraził zgodę na powstanie jego „zachodniej gałęzi” w Niemczech. Jej działalność do pewnego stopnia określiła rozwój buddyzmu w tym kraju. Literacka twórczość Anagāriki, tak jak książki A. David-Neel, cieszyła się dużą popularnością. Choć w mniejszym stopniu niż u niej, także w jego pracach daje znać o sobie artystyczne usposobienie autora.

Zapewne nie mniejszą wyobraźnią, a zarazem nienagannym warsztatem naukowym dysponował włoski orientalista Giuseppe Tucci (1894–1984). Był człowiekiem zamożnym i wpływowym, zorganizował i sfinansował kilka wypraw do Tybetu, z których powracał zaopatrzone w skarby buddyjskiej literatury i sztuki. W roku 1933 założył w Rzymie Istituto Italiano per il Medio ed Esterno Oriente (IsMEO). Był praktykującym buddystą, miał nawet własną świątynię.

II wojna światowa przerwała oficjalną działalność europejskich buddystów. Nie zmniejszyła jednakże zainteresowania buddyzmem. Niekiedy przynosiło ono raczej niespodziewane efekty. Pouczający jest wynik studiów nad wczesnym buddyzmem, które odbył Julius Evola (1898–1974), twórca koncepcji integralnego tradycjonalizmu, głoszącej nieodzowność uzgodnienia aktualnych postaw i działań z archetypiczną, wykraczającą poza doczesność tradycją. W wydanym w 1943 roku dziele *La dottrina del risveglio. Saggi sull'asceti buddista* opisany w lite-

³³ J. Snelling, *op. cit.*, s. 200.

³⁴ H. Hecker, *op. cit.*, t. 1, s. 84–88.

raturze palijskiej ascetyczny model życia w poszukiwaniu wyzwolenia przedstawia jako sposób zachowania pewności przez zapanowanie nad samym sobą we współczesnej, znamionowanej demitologizacją kultury, „erze powszechnego rozkładu”. Evola, choć sam buddystą nie był, zainspirował wielu przyszłych zwolenników drogi Oświeconego. Najwybitniejszym z nich był Osbert Moore (1905–1960), który z *Doktryną przebudzenia* zapoznał się jako oficer armii brytyjskiej podczas Kampanii Włoskiej. Od roku 1949 Bhikkhu Ñānamoli, zasłynął jako wybitny tłumacz literatury palijskiej.

Po wojnie, także dla buddystów, nastał czas odbudowy. Pod koniec lat 40. XX wieku zawiązała się organizacja, której celem było reaktywowanie działalności londyńskiej wihary. Jej starania zostały uwieńczone sukcesem w 1954 roku, kiedy do Londynu powrócili syngalescy mnisi. Od roku 1957 do swej śmierci przewodził im Hammalawa Saddhatissa (1914–1990), mnich i naukowiec orientalista, piastujący stanowiska akademickie w uniwersytetach w Londynie (1958–1960) i Toronto (1966–1969). W późniejszych latach powstawały kolejne narodowe wihary: w 1966 roku tajska w Londynie, a w 1978 birmańska w Birmingham.

Wcześniej, bo w 1956 roku czwórka brytyjskich mnichów ordynowanych w Tajlandii powołała do istnienia wiharę w St. John's Wood w Północnym Londynie. Jej faktycznym założycielem był kontynuator dzieła Anandy Metteyi William Purfurst (1906–1971), od maja 1954 noszący imię zakonne, utworzone od nazwy miejsca urodzin Buddy, Kapilavaddho. W roku 1955 założył English Sangha Trust, którego celem było ustanowienie pełnej, liczącej co najmniej pięciu mnichów, miejscowej wspólnoty w tradycji buddyizmu południowego. Początek był obiecujący. Z jego inspiracji jeszcze trzech miłośników buddyizmu przyjęło w Tajlandii szaty mnisie i wspólnie utworzyli załóżek przyszłej wspólnoty. Niestety, podobnie jak Metteyi, nie dopisywało mu zdrowie i tak jak tamten powrócił do życia świeckiego. To samo uczynili jeszcze jego dwaj koledzy, a jedyny pozostały mnich Paññavaddho (Peter Morgan, ur. 1925) w 1961 roku wyjechał na stałe do Tajlandii. Szczęśliwie nie zaprzestano wysiłków zmierzających do ustanowienia monastycznej sanghy. Po latach chudych, w których w londyńskiej wiharze (w 1962 roku przeniesionej do dzielnicy Hampstead) rezydowali z przerwami pojedynczy mnisi, w 1977 roku pojawiła się nadzieja. Na zaproszenie English Sangha Trust przybył do Hampstead tajski mistrz medytacji Ajahn Chah (1918–1992) wraz z trójką swych zachodnich uczniów. Dwaj z nich, w przeszłości uczestnik wojny koreańskiej i wolontariusz z Peace Corps na Borneo i w Tajlandii, amerykański mnich Sumedho (wcześniej Robert Jackman, ur. 1934) i pochodzący z Anglii Khemadhammo (Alan Adams, ur. 1944) pozostali na miejscu. W roku 1978 darczyńca, który pragnął pozostać anonimowy, ofiarował mnichom liczący czterdzieści hektarów zalesiony teren (Hammer Wood) w wiejskiej okolicy West Sussex. Wykorzystując swój talent organiza-

torski, Sumedho doprowadził do zakupu i odnowienia pobliskiej, podupadłej rezydencji Chithurst House. W lipcu 1981 roku, po oficjalnej inauguracji, w Chithurst Forest Monastery opat Sumedho ordynował pierwszą trójkę mnichów. W krótkim czasie sprawił, że powstały kolejne kompleksy klasztorne, z największym Amaravati nieopodal Hemel Hempstead w Hertfordshire. Pojawiły się także wihary filialne poza granicami Wielkiej Brytanii, m.in. w Nowej Zelandii i w Szwajcarii.³⁵

W tym czasie Khemadhammo także zakładał wihary (pierwszą na wyspie Wight w 1979, ostatnią w Warwick w 1985), a dodatkowo, wykorzystując swe kilkuletnie doświadczenie w pracy ze skazanymi, w 1985 roku powołał służbę buddyjskich kapelanów więziennych, której patronuje nawrócony przez Buddę zbrodniarz Angulimala. Wysiłek dwójki uczniów Ajahna Chaha sprawił, że spełniło się marzenie kilku pokoleń brytyjskich buddystów, wyrażone wprost przez Williama Purfursta. Złożona z zachodnich mnichów wspólnota therawady istnieje w Zjednoczonym Królestwie nieprzerwanie od ponad dwudziestu lat.

W innych krajach europejskich zainteresowanie porównywalnie najbardziej konserwatywną therawadą jest umiarkowane. Wprawdzie w ostatnich latach zwiększa się ono wskutek działalności świeckich nauczycieli wipassany (vipassanā), charakterystycznej dla południowego buddyzmu praktyki medytacyjnej, ale i tak ustępuje zainteresowaniu, jakim są obdarzane zen i wadźrajana.

Początkowo recepcja zenu dokonywała się z pominięciem właściwego mu kontekstu monastycznego. Mozolną praktykę medytacyjną i dyscyplinę zorientowaną na nieprzerwane zachowywanie uważności zastąpił zachwyty nad pozbawionymi sensu logicznego wypowiedziami i niekonwencjonalnym zachowaniem mistrzów, za którym poszły próby naśladowania tych ostatnich, niejednokrotnie w stylu przypominającym show. Tę formę recepcji, opierającą się przede wszystkim na dość swobodnej interpretacji treści popularnych i skądinąd pisanych z myślą o zachodnim czytelniku książek D. T. Suzukiego, nazwano w Anglii „Christmas Zen”.³⁶ Wprawdzie nazwa ta pochodzi od imienia jej głównego ekspozenta Christmasy Humphreysa, ale jej pierwszy człon można z powodzeniem odnieść do symbolu kultury masowej, którym jest Father Christmas, „dobry duch świąt bożonarodzeniowych”. Za to „materii pomieszanie” do pewnego stopnia odpowiada także popularna, wydana w 1942 roku w Tokio książka angielskiego literaturoznawcy Reginalda H. Blytha (1898–1964) *Zen in English Literature and Oriental Classics*, w której *zen* staje się pojęciem dość pojemnym, odnoszącym się do czegoś, co warunkuje bądź charakteryzuje autentyczne, twórcze czy szlachetne życie. W przedmowie autor pisze: „Gdziekolwiek jest

³⁵ J. Snelling, *op.cit.*, s. 225–228.

³⁶ *Ibid.*, s. 204.

poetycki czyn, religijne dążenie, heroiczna myśl, jedność natury wewnętrznej człowieka z Naturą zewnętrzną, tam jest Zen”³⁷.

Pośród zwolenników „Christmas Zen” znalazły się także i takie osoby, które zapragnęły zbadać rzecz u źródła. Pierwszą z nich była protegowana Humphreysa, pochodząca z Austrii i wykładająca geologię w londyńskim Imperial College Irmgard Schloegl. W roku 1962 wyjechała do Japonii i przez 10 lat ćwiczyła zen pod kierunkiem dwóch mistrzów tradycji rinzai w świątyni Daitoku w Kioto. Po powrocie do Londynu pracowała w The Buddhist Society jako bibliotekarka i prowadziła kursy medytacji. Z czasem w domu Humphreysa w St. John’s Wood, ofiarowanym przezeń na siedzibę wspólnoty zenu, założyła The Zen Centre. Już po śmierci darczyńcy, w 1984 roku, dom stał się świątynią Shobo-an, a Irmgard Schloegl została ordynowana na mniszkę, przyjmując imię Myokyo-ni.³⁸

Z kręgu Humphreysa wywodziła się także Peggy Kennett (1924–1996), ordynowana na mniszkę tradycji sōtō pod imieniem Jiyu w 1962 roku w Malakce w Malezji. Po kilku latach spędzonych na studiach zenu w Japonii, w 1969 roku przeniosła się na Zachodnie Wybrzeże USA, gdzie krzewiąc zen, powołała m.in. The Order of Buddhist Contemplatives of the Sōtō Zen Church, w którym tradycyjny trening zen jest dostosowany do standardów współczesnej kultury zachodniej. W roku 1972 założyła ośrodek sōtō Throssel Hole Priory w hrabstwie Northumberland, zamieszkiwany przez mnichów i świeckich obojga płci, oddających się intensywnej praktyce medytacyjnej.³⁹

Nauczycielem sōtō był także Taisen Deshimaru (1914–1982), który w 1967 roku osiadł w Paryżu i pozostał w nim niemal do śmierci. W roku 1970 założył L’Association Zen d’Europe, organizację z ponad dziewięćdziesięcioma ośrodkami filialnymi we Francji, Hiszpanii, Belgii i Niemczech, a także poza Europą. Nauczycielem aktywnym w Europie był także pochodzący z USA uczeń wielkich japońskich mistrzów Sogaku Harady (1870–1961) i Hakuuna Yasutaniego (1885–1973) Philip Kapleau (1912–2004). Kapleau był pierwszym nauczycielem buddyjskim, który dotarł do Polski. Latem 1975 roku poprowadził w Katowicach sesję medytacyjną dla grupy przyjaciół skupionych wokół osoby artysty malarza Andrzeja Urbanowicza (ur. 1938), praktykujących już wcześniej według wskazówek przekazywanych im korespondencyjnie.⁴⁰ Później w Polsce zwolenników pozyskali amerykańscy mistrzowie Dennis Merzel (Genpo; ur. 1944) i Bernard Glassman (Tetsugen; ur. 1939), którzy otrzymali przekaz nauczania od Hakuyu Taizena Maeczumiego (1931–1995), założyciela Zen Center of Los Angeles (1967).

Na przełomie lat 70. i 80. XX wieku „polską specjalnością” stał się zen koreański (sōn). Począwszy od pierwszej wizyty w 1978 roku, charyzmatyczny

³⁷ Cyt. z wydania: New York 1960, s. VII.

³⁸ J. Snelling, *op. cit.*, s. 204–205.

³⁹ *Ibid.*, s. 205–206.

⁴⁰ K. Kosior, *Buddyzm w Polsce*, „Nomos” 18–19 (1997), s. 191.

mistrz Seung Sahn (ur. 1927) pozyskiwał zwolenników w tak błyskawicznym tempie, że w ciągu kilku lat polska wspólnota stała się najliczniejszą w Europie. Jednak z czasem, wobec coraz rzadszych wizyt i wydłużających się okresów nieobecności mistrza, zapanował w niej zastój.⁴¹

Szczególną formę recepcji zenu na Zachodzie postulował jezuicki misjonarz w Japonii Hugo M. Enomiya-Lassalle (1898–1990), który zalecał włączanie praktyki cichej medytacji do chrześcijańskich ćwiczeń duchowych. Jednak odrywanie zenu od właściwego mu kontekstu religijnego, dokonujące się także w sytuacji traktowania go jako formy psychoterapii, coraz częściej spotyka się z krytyką.⁴²

W znacznie mniejszej skali niż zen są w Europie obecne o wiele bardziej w samej Japonii popularne odmiany buddyzmu dewocyjnego – wywodząca się od Shinrana (1173–1262) jōdo shinshū (Prawdziwa szkoła Czystej Ziemi) i założona przez Nichirena (1222–1282) szkoła nichiren shōshū. Pierwszym Europejczykiem, który został kapłanem tradycji shin, był Anglik Ernest Hunt (1876–1967), ordynowany na Hawajach w 1924 roku jako Shinkaku. Z kolei pierwszą europejską wspólnotę Buddhistische Gemeinschaft Jodo Shin Shu założył w 1955 roku Berlińczyk Harry Pieper (1907–1978). Nichiren shōshū jest w Europie reprezentowana przede wszystkim przez członków istniejącej od 1975 roku międzynarodowej sekcji japońskiej organizacji świeckich wyznawców Sōka Gakkai (Towarzystwo Tworzenia Wartości), którą założył w 1930 roku Tsunesaburo Makiguchi (1871–1944).

W latach 80. XX wieku nastąpiła inwazja buddyzmu tybetańskiego. Sformułowanie nie wydaje się przesadne, zważywszy na fakt, iż to wyznawcy wadźrajany spowodowali, że liczba europejskich grup i ośrodków buddyjskich uległa w tej dekadzie zwielokrotnieniu. W Wielkiej Brytanii ich liczba zwiększyła się z 76 w 1981 roku do 216 w 1991 roku, a w Niemczech w tym samym czasie z 52 do 201.⁴³ Dodatkowo wyznawcy tybetańskiej wadźrajany mieli znaczący udział w lawinowym wprost powiększaniu się liczby grup i ośrodków w kolejnej dekadzie. W roku 2000 było ich w Wielkiej Brytanii około 400, a w Niemczech ponad 500.⁴⁴ Ekspansja tybetańskiej wadźrajany umożliwia kultywowanie kultury narodowej w warunkach diaspory. Z jej rozległością wiąże się jeszcze zjawisko upowszechnienia się buddyzmu w masowej świadomości. Przywódca Tybetańczyków Gyalwa Tenzin Gyatso, czyli XIV Dalajlama (ur. 1935) stał się ikoną czasów współczesnych.

⁴¹ *Ibid.*, s. 193–194.

⁴² M. Baumann, *Creating...*, s. 59.

⁴³ *Ibid.*, s. 63.

⁴⁴ M. Baumann, *Global Buddhism: Developmental Periods, Regional Histories, and a New Analytical Perspective*, „Journal of Global Buddhism” 2 (2001), s. 18.

Nauczyciele tybetańscy pojawili się w Europie w latach 60. XX wieku. W roku 1963 przybyli do Anglii mistrzowie tradycji kagju (*bka'brgyud-pa*) Chögyam Trungpa Rinpoché (1939–1987) i Chujé Akong Rinpoché (ur. 1939). W roku 1967 założyli pierwszy na Zachodzie ośrodek buddyzmu tybetańskiego, klasztor Samyé Ling z siedzibą w Johnstone House w Langhom, Dumfriesshire w Szkocji. Ośrodki kagjupy rozmnożyły się po europejskich wizytach zwierzchnika tradycji XVI Gyalwy Karmapy (1923–1981) w latach 1975 i 1977.

W roku 1971 dwaj nauczyciele gelugpy (*dge-lugs-pa*), posiadający uczniów z Zachodu, Lama Thubten Yeshe (1935–1984) i jego uczeń Lama Thubten Zopa (ur. 1946) założyli w Nepalu wpływową The Foundation for the Preservation of Mahāyāna Tradition, posiadającą kilkadziesiąt oddziałów na świecie i wiele przedsięwzięć pomocniczych, w tym zasłużoną dla krzewienia buddyzmu oficynę Wisdom Publications (1975). Ponadto lama Yeshe w bardzo szczególny sposób przyczynił się do rozwoju buddyzmu w Europie. W roku 1985 odrodził się jako piąte dziecko w rodzinie swych hiszpańskich uczniów w Granadzie. Nazywa się lama Ösel, a inkarnację potwierdził w 1986 roku Dalajlama.

Rygorystycznego przestrzegania mniszej dyscypliny i trzymania się tradycyjnej, stopniowej metody treningu mnicha w tradycji gelug wymagał od swych uczniów mistrz Geshe Rabten (1920–1986). Od roku 1975 zarządzał Tibetan Monastic Institute w Rikon, w 1977 roku założył Tharpa Choeling Centre for Higher Tibetan Studies w Mont Pèlerin koło Lozanny. Swobodniej od gelugpów do formalnych wymogów duchowego treningu podchodzą na ogół nauczyciele kagju. Niekiedy modyfikacje zdają się iść za daleko. Kontrowersyjnym stylem nauczania wyróżnili się w szczególności wspomniany Chögyam Trungpa i skonfliktowany z nim duński nauczyciel, od 1976 roku działający także w Polsce, Ole Nydhal (ur. 1941). Ten ostatni dodatkowo jest aktywnym uczestnikiem sporu toczącego się wokół inkarnacji Karmapy.⁴⁵ Konfliktów nie brakuje także w obrębie gelugpy. Przed kilku laty wielki rozgłos towarzyszył odstępstwu osiadłego od 1977 roku w Anglii mistrza Geshe Kelsanga Gyatso (ur. 1932), który wraz z grupą wyznawców nie podporządkował się dekretovi Dalajlamy, zakazującemu kultu bóstwa opiekuńczego Shugdena i w 1996 roku, nawiązując do poprzedzającej gelugpę tradycji – kadampy (*bka'-gdams-pa*), założył własną szkołę New Kadampa Tradition.⁴⁶

Oprócz kagjupy i gelugpy są w Europie reprezentowane także dwie pozostałe wielkie tradycje tybetańskie, sakjapa (*sa-skyapa*) i ningmapa (*rnyingma-pa*). W roku 1969 osiadł we Francji Phendé Rinpoché (ur. 1934), przełożony podszkoły sakjapy ngor. W roku 1974 założył ośrodek Ewam Phendé Ling w Les

⁴⁵ K. Kosior, *op. cit.*, s. 192–193.

⁴⁶ D. S. Lopez, Jr., *Prisoners of Shangri-la. Tibetan Buddhism and the West*, Chicago 1998, s. 193–195.

Ventes-Evereux w Normandii. W roku 1971 ćwiczenia pod kierunkiem mistrzów sakjapy rozpoczął David Stott (ur. 1952), przyszły Ngakpa Jampa Thaye. Jeden z nich, Karma Thinley Rinpoché (ur. 1931) zainspirował go do założenia ośrodka Sakya Rinchen Ling w Bristolu (1977).

Emisariuszem najstarszej z tybetańskich tradycji buddyjskich w Europie, stosunkowo najslabiej zorganizowanej i najbardziej oddalonej od spraw tego świata ningmapy, był jej najwyższy zwierzchnik Dudjom Rinpoché (1904–1987). W roku 1975 założył europejską siedzibę nyingmapy Urgyen Samyé Chöling w roku 1975 w Saint Leon sur Vezere, Dordogne we Francji.

Oprócz uznanych, wielowiekowych tradycji buddyzmu południowego, wschodniego i północnego, czyli hina-, maha- i wadžrajany, jest jeszcze w Europie obecny buddyzm zachodni, który pojawił się w pierwszej połowie XX wieku jako nawajana (navayāna).⁴⁷ Wspólną ideą licznych promotorów nowej odmiany buddyzmu była taka modyfikacja drugorzędnych elementów jego doktryny i praktyki, która czyniłaby religię buddyjską atrakcyjną dla typowych członków nowoczesnych, wysoce uprzemysłowionych i zurbanizowanych oraz zsekularyzowanych społeczeństw zachodnich. Najbardziej udaną próbę w tym względzie podjął angielski mnich Sangharakshita (Dennis Lingwood, ur. 1925). W Indiach przebywał od roku 1943, ordynowany w 1949, w 1956 roku stał się spadkobiercą B. R. Ambedkara (1891–1956) w pracy nad emancypacją bombajskich „niedotykalnych”. W roku 1964 powrócił do Anglii, a w 1967 założył świecką wspólnotę wyznawców The Friends of the Western Buddhist Order (FWBO). Jej członkowie, często zamieszkujący razem, pracują na rzecz poprawy warunków funkcjonowania społeczeństwa. W tym celu prowadzą działalność społeczną i biznesową, respektującą zasadę właściwego sposobu życia, dopuszczającą wyłącznie dobre intencje, mowę i uczynki. Rygoryzm moralny i poświęcenie się pracy upodabnia ich do kalwinistów, różnią się od nich jednakże motywacją, zakładającą duchowy wzrost własny, a także osób składających się na bliskie środowisko społeczne.⁴⁸

Spółecznie zaangażowana religijność zwolenników FWBO z pewnością w znacznie większym stopniu przystaje do obecnego stanu ducha Zachodu niż sytuujący się na przeciwległym krańcu spektrum form religijności kontemplacyjny żywot samotnych mnichów. Niemniej pośród wspólnot buddyjskich obecnych w Europie nie brakuje także tych kultywujących formy tradycyjne, jak choćby wielomiesięczne odosobnienia w przystosowanych do tego ośrodkach.

Podział na buddyzm tradycyjny i buddyzm nowoczesny w Europie do pewnego stopnia nakłada się na inny podział, obejmujący buddyzm azjatyckich imi-

⁴⁷ J. E. Ellam, *Navayana: Buddhism and Modern Thought*, London 1930.

⁴⁸ M. Baumann, *Working in the Right Spirit: The Application of Buddhist Right Livelihood in the Friends of the Western Buddhist Order*, „Journal of Buddhist Ethics”, vol 5 (1998), s. 134–135.

grantów i buddyzm europejskich konwertytów.⁴⁹ Uwzględnienie tego drugiego podziału od strony statystyki z pewnych względów okazuje się pouczające. Choć o buddyzmie nawróconych Europejczyków mówi się i pisze znacznie więcej, to ich liczba w stosunku do liczby wyznawców pochodzenia azjatyckiego w „najbardziej buddyjskich” krajach Starego Kontynentu jest znacznie mniejsza. W Wielkiej Brytanii i w Niemczech po około 2,5 raza, a we Francji nawet 7 razy.⁵⁰ Jeśli dodatkowo uwzględni się fakt, iż ogólna liczba wyznawców w żadnym kraju europejskim z wyjątkiem Francji, nie zbliża się nawet do 0,5%, to okaże się, że rosnąca w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat popularność buddyzmu w Europie wciąż nie stawia go w jednym szeregu z obecnymi tu od wieków religiami teistycznymi: chrześcijaństwem, islamem czy judaizmem.

SUMMARY

The paper outlines the over-hundred-year-long history of Buddhist religion in Europe. This history was preceded by numerous though occasional contacts throughout two millennia with the East, which sometimes resulted in astounding phenomena, for example the cult of Buddha in the person of St. Josaphat (Ioasaph). The appearance of Buddhism in Europe was prepared by the achievements of nineteenth-century Buddhology and by the popularizing activities of the enthusiasts of the message of the Enlightened One. The first fifty years (ca. 1880–1930) is the period of absolute reign of Pali Buddhism (*theravada*), a tradition most distant from Christianity. Afterwards, there was gradual acquisition of the mayahana tradition, especially Japanese Zen and Tibetan vajrayana. The paper presents the history of Western reception of these traditions and indicates its characteristic features. The paper concludes with the information about Western Buddhism.

⁴⁹ Id., *Global Buddhism...*, s. 23 i n.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 21–22.